

Foto: Elisabeth Winqvist

YDRE KULTURARVSPLAN

YDRE KULTURARVSPLAN

Inledning

Alla trakter och bygder har sin egen historia och sina egna berättelser. Vad är det som är speciellt med Ydre och varför? Denna kulturarvsplan är ett försök att kartlägga och beskriva kommunens kulturarv och varför det ser ut som det gör. Att blicka bakåt ger oss perspektiv på nutiden och en möjlighet att känna trygghet och förankring.

Ydre kommun – tidigare Ydre härad - består av de sex socknarna Asby, Norra Vi, Sund, Svinhult, Torpa, Västra Ryd. Ortsnamnet Ydre har tolkats som ”trakten där det finns idegran”.

Landskapet i Ydre präglas av småskalig jordbruks- och skogsbygd. Vi lever i en tid av snabba växlingar med centralisering, ökat fritidsboende och avflyttning från landsbygden. Detta gör det viktigt att tillvarata de tillgångar i natur- och kulturmiljön som inte återskapas om de en gång försvunnit eller överlagrats av nya.

Ydres kulturarv manifesteras i t ex Smedstorps dubbelgård, Råås kvarn och Andrew Petersonmuséet, i våra kyrko- och frikyrkobyggnader och i de många säterier som finns här. Kommunen har ett rikt kultur- och föreningsliv där inte minst hembygdsföreningarna på olika sätt förvaltar och utgör en viktig del av kulturarvet. Känslan för bygdens historia är stark och levande.

Emigrationen till Amerika är något som har satt djupa spår i ydrebygden. Anteckningar gjorda i dagboksform av Andrew Peterson från Västra Ryd har legat till grund för Vilhelm Mobergs böcker om utvandarna.

Ydre är rikt på sagor och sägner och det är till stor del ”ydredrotten” Leonhard Fredrik Rääfs förtjänst att de blivit nedtecknade. I Rääfs ” Samlingar och anteckningar till en beskrifning öfver Ydre härad i Östergöthland” (5 band, 1856-1875) samt i August Christian Hultgrens fotografier finns mycken unik kunskap om det ”svunna” Ydre bevarad.

”Hemböjda” betyder ”hembygden” på ydremål. ”Tedor i Snarap” (Teodor Hultgren 1870-1937) har genom sina diktsamlingar på ydremål bidragit till att dialekten inte glömts bort och studiecirklar och inläsningar av dikterna har hållit intresset vid liv.

I planen lyfts många idéer och förslag fram om hur man kan arbeta med kulturarvet. Många av förslagen och idéerna kan förverkligas på ideell väg och utan större kostnad medan andra är mer beroende av att ekonomiska resurser finns till förfogande. Från kommunen finns en vilja att arbeta vidare även med dessa förslag och idéer då kommunens ekonomi så tillåter.

YDRE KULTURARVSPLAN

Vad är kulturarv?

Kulturarvet omfattar föremål, byggnader, fornlämningar, landskapet, berättelser, idéer, traditioner och andra immateriella värden som vi medvetet eller omedvetet överför från tidigare generationer. Det berättar om vår historia och vår nutid och hjälper oss att förstå varför vårt samhälle ser ut som det gör idag samt bidrar till att skapa gemenskap mellan människor och generationer.

En viktig del av kulturarvet är kulturmiljön. Kulturmiljö är hela den fysiska miljö som formats av oss människor genom tiderna och som vi alla bär ansvar för att bevara för framtiden. I kulturminneslagens inledning läser vi: ”Det är en nationell angelägenhet att skydda och vårda vår kulturmiljö. Ansvaret för detta delas av alla”.

Kulturarvet utgörs av det som vi väljer att spara eller att lyfta fram. Vad som betraktas som kulturarv förändras därför med tiden genom att vårt samhälle och våra värderingar förändras.

En kulturarvsplan söker ge en bild av vårt kulturarv samt hur vi gemensamt kan arbeta med att förvalta och utveckla det. En förhoppning är också att planen ska bidra till att stärka gemenskapen i vår bygd.

I kulturarvsplanen vill vi visa på möjligheter att tillsammans

- Levandegöra, uppmuntra och engagera
- Tillgängliggöra
- Vårda och bevara
- Blicka framåt

Levandegöra, uppmuntra och engagera. Tillgängliggöra. Vårda och bevara.

Vi bär alla ansvar för att bevara och föra vårt kulturarv vidare till kommande generationer. Kulturarvet bidrar till vår bygds identitet, det skapar en länk mellan då och nu och stärker gemenskapen mellan kommunens invånare men också med dem som trivs här och har intresse för "vårt Ydre" utan att därför bo här permanent.

Särskilt viktigt är att låta kulturarvet få en självklar plats i skola och förskola.

Ydre kulturarv har en potential att ligga till grund för entreprenörsskap och nya lokala företag och det är angeläget att kommunen kan bistå och uppmuntra en sådan utveckling.

Det lokala föreningslivet liksom privata aktörer spelar stor roll när det gäller att förvalta, levandegöra och skapa intresse för vårt kulturarv.

Levandegöra, uppmuntra och engagera

Så här kan vi gemensamt sprida kunskap, väcka intresse och skapa mötesplatser för att göra vår historia och vårt kulturarv levande:

- uppmuntra och stödja bokutgivning som rör vår bygd
- uppmuntra och stödja utställningsverksamhet som rör vår bygd
- uppmuntra och stödja bygdeforskning
- uppmuntra och stödja studieförbund och föreningar att ordna föreläsningar, programverksamhet och cirklar kring t ex Ydres historia, ydrefilm, ydremål, emigrationen, släkt- och lokalhistoria, föreningshistoria, Hultgrens foton, torp- och gårdsinventering, industrihistoria , jordbrukets förändring, sagor och sägner, "sommarskep", ydreträkten, folkdans mm. "Lär känna vårt Ydre"
- uppmuntra och stödja studieförbund, kyrkor och föreningar att ordna guide fältvandringar, torp- och bygdevandringar, kyrkvandringar, cykelturer ... för att lyfta fram kulturarvet runt om i våra socknar. "Lär känna vårt Ydre"
- uppmuntra och stödja föreningar som på sina hemsidor vill lyfta fram kulturarvet och se till att länkar skapas från kommunens hemsida och att de är lätta att hitta
- uppmuntra och stödja föreningar i samband med hembygdsdagar och temaveckor som t ex kvarndagarna vid Råås, Amerikaveckan, Smedstorpsdagen, Sommarodden m fl
- marknadsföra programverksamhet och andra aktiviteter på kommunens hemsida och med hjälp av turistbyrån ta fram förslag på "kultur-turer" i ydrebygden. Förslagen ska finnas i såväl pappersform som utlagda på nätet

- arbeta för att en informativ broschyr tas fram där Ydres kulturarv på ett lättillgängligt och intresseväckande sätt presenteras. Broschyren kan ligga till grund för ”kulturer” och bör översättas till engelska och ev även till tyska samt finnas utlagd på nätet
- arbeta för att marknadsföra fotografen August Christian Hultgren genom att föreslå turistbyrå, föreningar, studieförbund ... att anordna vandringar: ”Bygatan. Då och nu. En vandring i Hultgrens spår”
- arbeta för att en bok/häfte kring August Christian Hultgren tas fram: ”Bygatan. Då och nu. En vandring i Hultgrens spår”. Boken/häftet ska också finnas på nätet samt på engelska och ev även på tyska
- arbeta för att intresseväckande informationsskyltar sätts upp vid miljöer, vägar, gator, broar, byggnader mm som tillhör kulturarvet samt att de översätts till engelska och ev även till tyska
- uppmuntra förskolan, förskoleklasserna, skolans och särskilt musik- och kulturskolans elever att i bild, form och drama arbeta med kulturarvet samt att hålla musiken (folkfolk, visor) liksom folkdansen levande
- dela ut boken ”Sagor och sägner från Ydre” till kommunens 6-åringar med förhoppning om man aktivt arbetar med boken i förskoleklasserna
- låta Naturum Sommen bli en resurs i skolarbetet och föreslå att eleverna på mellanstadiet år 6 får göra en studieresa dit
- föreslå att eleverna under högstadietiden erbjuds en guidad rundtur där våra viktigaste kulturminnen presenteras och att eleverna innan rundturen fått var sitt eget exemplar av den planerade kulturarvsbroschyren och att man aktivt arbetat med den
- uppmuntra föreningar m fl att hålla liv i firandet av våra traditionella högtider som t ex midsommar och valborg. Här kan t ex folkdräkter, folkdans, ringlekar, folkmusik och andra musiktraditioner lyftas fram
- arbeta för att även vår nutid, ”framtida kulturarv”, dokumenteras genom att t ex förändringar i miljö (nybyggnation, rivningar, nya vägsträckningar mm) och händelser av intresse dokumenteras: ”Ydre årskrönika”
- föreslå att t ex Östergötlands museum och länsstyrelsen genom föreläsningar, studiedagar, kurser, utställningar, studiebesök i kommunerna mm sprider sitt kunnande ut till länets invånare
- arbeta för att de möjligheter som digitalisering innebär tas till vara och stå öppna för till exempel erbjudanden om kurser i digitala frågor och gemensamma program för enklare databaser som kan komma att erbjudas på regional nivå

Tillgängliggöra

Så här kan vi gemensamt göra för att så många som möjligt ska kunna ta del av vår historia och vårt kulturarv:

- arbeta för att anpassa våra kulturmiljöer så att de blir tillgängliga även för personer med någon form av funktionshinder
- generösa öppettider på bibliotek och arkiv
- generösa öppettider sommartid på våra museer och genom tydlig skyltning visa på möjligheten att även under lågsäsong kunna komma in i museerna
- hålla våra kyrkor öppna eller meddela hur intresserade kan komma i kontakt med någon som kan öppna och kanske även visa kyrkan om man inte har möjlighet att ha "fasta" öppettider
- tydlig skyltning, intresseväckande informationsskyltar och QR-koder vid kulturminnena. Kulturminnena ska vara sökbara på GIS-kartan
- informativa och attraktiva hemsidor som gör att man kan "besöka" och få intresseväckande information om kulturminnena på nätet. Digitalisering innebär nya möjligheter.
- förverkliga broschyren om "Ydre kulturarv". Göra förslag på "kultur-turer" kopplade till broschyren
- återkommande visningar av både kommunens arkiv och kommunens lokalhistoriska arkiv, YLA, samt information om hur de kan användas, hur man söker i dem och i vilken mån arkivarien kan hjälpa till

Vårda och bevara

Så här kan vi gemensamt göra för att bevara och vårda vårt kulturarv för framtiden:

- använda kommunens lokalhistoriska arkiv, YLA, för förvaring av ömtåligt material samt lämna in material som behöver arkiveras och göras tillgängligt genom arkivdatabasen till YLA
- överlämna lokalhistoriskt material till biblioteket så att det blir tillgängligt för många
- hålla bibliotekets lokalsamling i gott skick och göra den lätt sökbar genom noggrann katalogisering
- lyfta frågan om långtidsförvaring av digitalt material
- bistå föreningar och enskilda med råd och kunskap samt göra upp skötselplaner kring hur kulturarvet vårdas
- göra vård- och skötselplaner för de kommunägda kulturhistoriskt värdefulla byggnaderna och miljöerna
- beakta kulturvärdena vid nybyggnation eller vid andra förändringar i miljön
- tillse att skyltar är i gott skick och att informationen på dem uppdateras vid behov
- hålla rent och snyggt, röjt och välklippt kring kulturminnena så att miljön omkring är inbjudande
- vid behov be om/köpa in experthjälp från museet m fl och ta tillvara erbjudanden om utbildningar och kurser om hur man bäst vårdar och förvarar, dokumenterar och samlar in men även också principer för urval och gallring

SLUTORD

Kulturarvsplanen har arbetats fram av Ydre kommun i samråd med kommunens föreningar och andra intresserade som genom olika möten beretts möjlighet att komma med förslag och synpunkter som sedan tagits tillvara i planen.

Upstarten till arbetet med planen skedde **26 januari 2011**. Inbjudan hade gått ut till föreningar i kommunen och flera representanter från föreningarna fanns på plats. Universitet - "Centrum för lokalhistoria – liksom Östergötlands museum var också inbjudna och gav information om hur arbetet kunde läggas upp. Information gavs också om arbetet med kommunens översiktsplan.

Vid ett välbesökt möte den **18 april** presenterades tankarna med planen utifrån ett arbetsmaterial som gått ut till föreningar och andra intresserade inför mötet. Mötet hade även annonserats i pressen. Intresset var stort och många lämnade synpunkter som sedan kompletterades via mail, brev och telefonkontakter.

Inför möte **27 februari 2012** hade ett förslag till kulturarvsplan sänts ut till föreningar och intresserade. Ytterligare synpunkter togs tillvara liksom även synpunkter som lämnats av Östergötlands museum.

I **kommunens Översiktspan** har kulturarvet lyfts fram och denna liksom även "**Vision och mål. Regionalt kulturarvsprogram i Östergötland 2012-2014**" (Östsam) har gett infallsvinklar och varit till nytta i arbetet med planen.

Framtiden erbjuder stora möjligheter genom att inte minst digitalt göra kulturarvet levande och tillgängligt.

Framtiden innebär också en stor utmaning genom allas vårt ansvar att föra kulturarvet vidare till nya generationer.

Ett väl förvaltad kulturarv bidrar till vår kommuns attraktionskraft genom att stärka gemenskapen, "vi-känslan", göra vårt landskap rikt och levande samt ge sammanhang i en tid då förändringar sker mycket snabbt.

Bilagor:

Kulturarv av riksintresse
Kulturarv sockenvis + Österbymo

Byggnadsminnen

Länsstyrelsen kan förklara kulturhistoriskt värdefulla byggnader, miljöer eller anläggningar som byggnadsminnen. Syftet är att bevara spår som har stor betydelse för vår historia och för förståelsen av dagens och morgondagens samhälle. Syftet är också att garantera människors rätt till viktig del av kulturarvet. Sådana miljöer är skyddade enligt Kulturminneslagen, KML, kap 3 och 4.

I Ydre finns två byggnadsminnen. Ett tredje byggnadsminne är på gång.

Smedstorps by, Norra Vi socken (förvaltas av Östergötlands museum)

"Dubbelgård" där manbyggnaden är en tvåvåning tvillingstuga. Byn är unik bl a genom det stora antalet ekonomibyggnader från 17-1800-talen. Odlingslandskapet kring byn är småkuperat och har ålderdomlig prägel.

Råås kvarn, Torpa socken

På platsen har funnits kvarn sedan 1742. Knuttimrad kvarnbyggnad. Till kvarnen hör också mjölnarbostad och två ekonomibyggnader

Tunarps gård, Västra Ryd socken (föreslaget som byggnadsminne)

De flesta byggnaderna kring Tunarps gård har ett stort eller mycket stort byggnadshistoriskt värde. Karaktären speglar huvudsakligen byggnadsskicket på en storgård omkring 1800 även om flera byggnader är äldre. Gården har ett högt samhällshistoriskt/socialhistoriskt värde som representant för säterier och större gårdar.

RIKSINTRESSE FÖR KULTURMILJÖVÅRD

Miljöbalken

När ett område är klassat som riksintresse enligt Miljöbalken ska området skyddas från förändringar som påtagligt skadar riksintressets värden. Ett riksintresse väger tyngre än kommunala allmänna intressen. Kommunen ska i sin översiktsplan redogöra för hur riksintressena ska tillgodoses i den fysiska planeringen.

Riksintressen för kulturmiljövård

Innehållet i Ydres riksintressen för kulturmiljövård utgörs främst av by- och gårdsmiljöer med tillhörande gravfält. De berättar om landskapets tidsdjup och människornas historiska förutsättningar och om lokal byggnadskonst.

De områden i Ydre som är utsedda som riksintresse för kulturmiljövård är följande fyra, se karta, och motiveringen för Riksintresset redovisas:

Sunds kyrkby – Broby. Sunds socken E 20.

Odlingslandskapet mellan Ed och Sund

Motivering:

Småbrutet landskap med för södra Östergötland karakteristiskt *odlingslandskap* med flera förhistoriska gravfält kring *Sunds kyrkby*. *Fornlämningsmiljön, bymiljön, herrgårdsmiljön*.

Uttryck för riksintresset:

Sunds kyrka från 1790-tal med kyrkstallar, tiondebod, skola och klockaregård. Kyrkby med skola och f d tingshus, galbacke. Oppreda by med oskiftad bykärna och enplans parhus från 1700-talets slut. Eds 1700-tals herrgård med unik loftgångsbod. Runstenar.

Graby - Norrby Sunds och Asby snr E21

Gårdsmiljöer med tillhörande gravfält

Motivering:

Fornlämningsmiljö och herrgårdsmiljö med södra Östergötlands två största gravfält samt herrgården Norrby.

Uttryck för riksintresset:

Två omfattande gravfält i huvudsak av yngre järnålderskaraktär med högar och stensättningar, knutna till de äldre bebyggelselägena. Norrby säteri med huvudbyggnad från 1840 samt tillhörande ekonomibyggnader. 39

Smedstorps by, Norra Vi sn E22.

Motivering: Bymiljö med oskiftad dubbelgård i väl hävdad, småbrutet odlingslandskap.

Uttryck för riksintresset:

Kringbyggd dubbelgård av gotisk typ med en stor mängd omålade timmerbyggnader från 1700- och 1800-talen. Hägnadssystem av trä- och stengärdsgårdar, talrika odlingsrösen, äldre vägsystem, hävdade lövängar och hamlade askar.

Byggnadsminne och kulturreservat: Smedstorps gård/by utgör Byggnadsminne och är kulturreservat skyddat med Miljöbalken Kap 7§9MB och Kulturminneslagen KML.

Kulturreservat - för att skydda och vårda värdefulla kulturpräglade landskap. Omfattar byggnader, anläggningar, lämningar och marker.

Grindsbo – Sprängsbo Svinhults sn E95.

Motivering

Bymiljö med bevarad 1700-1800 talsmiljö.

Uttryck för riksintresset:

Grindsbo by med tät bebyggelse av oskiftad karaktär. Sprängsbo by med två gårdar med byggnadsbestånd från sent 1800-tal samt ålderdomlig tvillingstuga vilken utgjort manbyggnad till de två gårdarna före skiftet. Hagmarker med hamlade träd.

Torpbebyggelse

(Det mesta är taget ur Ydre kommuns Översiktsplan)

NATURUM SOMMEN

Vid Torpöns färjeläge ligger Naturum Sommen som visar djur och natur samt industri- och sjöfartshistoria med anknytning till sjön Sommen.

fet stil, VERSALER= byggnadsminneförklarad

fet stil, gemener = riksintresse för kulturmiljövård (främst by- och gårdsmiljöer med tillhörande gravfält)

ASBY:

Graby-Norrby: gårdsmiljö med tillhörande gravfält

Asby kyrka och kyrkby
Hedners park
Andrew Peterson-museet
Skolmuseet
Kyrkstigen Asby-Marek
Ångbåtsbryggor
Fornlämningar Tångarp m fl
Säterier
Norrby: hundkoja
Gårdsbyar: Besseryd, Marek, Vinnarsrum
Lanthandeln vid Asbysands brygga
Kvarnar
Broar
Stenmurar
Gärdesgårdar
Frikyrkor
Hundkojor
Utedass
Portlider
Verandor

Asby föreläsningförening
Asbyuddes hembygdsförening
Andrew Petersonsällskapet Amerikaveckan
”Tedor i Snararp” ydremålet

NORRA VI:

SMEDSTORPS DUBBELGÅRD

Norra Vi kyrka och kyrkby
Industrihistoria; Möbelfabriken i Ådala, Visskvarns slipmassefabrik mm
Urkons håla sägner
Ribbingshov sägner
Pestkyrkogården, Högmålen
Fornlämningar
Kvarnar
Säterier
Gårdsbyar: Hult, Sjöhult, Svenningeby
Ebenezerkapellet
Soldattorpen
Birgers kula (grotta rövaren Birger använde, invid Nästången, nv Nästångens gård
Bläsebo (götisk gårdsbebyggelse)
Gärdesgårdar
Stenmurar
Hundkojor
Utedass
Portlider
Verandor

Norra Vi hembygdsförening

SUND:

Sunds kyrkby-Broby: fornlämningsmiljön, bymiljön, herrgårdsmiljön, kyrkbyn
Graby-Norrby: gårdsmiljö med tillhörande gravfält

Sunds kyrka och kyrkby
Sunds bruk
Ydre veteranmotorklubb
Bulsjö gårdsmuseum
Ydregården
Skomakerimuseet
Bron vid Broby
Fornlämningar: runsten vid Oppeby
Säterier
Gårdsbyar: Broby, Oppeby, Sandbäck
Kvarnar
Stenmurar
Gärdesgårdar
Hundkojor
Utedass : Ed
Portlider: Ed
Verandor
Stationshus, järnvägen
Minnessten, Graby
Selo, Selos kammare
Jätten Bules grotta (Östergötlands 3:e djupaste grotta)

Ydredrotten
Ydreträkten
Ydregårdens hembygdsförening/Föreningen Ydregården
Ydre filmfestival
Ydre Riskteater
Ydre kompani
Ydrefilm
Sånger med anknytning till Sund (Bule, Grabe, Hjelm)

SVINHULT:

Grindsbo-Sprängsbo: bymiljö från 17-1800-talet av oskiftad karaktär, tvillingsstuga, hagmarker

Svinhults kyrkby (med lärarbostäderna från 1940-talet)?
Predikare-Lenas sten invid kyrkogården
Barnastenen
Hembygdsparken
Kvarnar
Broar
Säterier
Gårdsbyar: Grindsbo, Gällerstena, Sprängsbo
Fornlämningar
Stenmurar
Gärdesgårdar
Hundkojor
Utedass

Portlider
Verandor

Svinhults hembygdsförening
Predikare-Lena

TORPA:

RÅÅS KVARN

Torpa kyrka och kyrkby
Sommen naturum
Ångbåtsbryggor
Fornlämningar
Färjeläget
Tranérskas huset?
Broar. Dragnäs
Kvarnar
Säterier
Gårdsbyar: Rörsberga, Dalby, Höglycke, Lövåsa
Börshult f d tegelbruk
Pråmen
Brännvinskullen
Gärdesgårdar
Stenmurar
Hundkojor
Utedass
Portlider
Verandor

Torpa hembygdsförening
Torpöns hembygdsförening
Countryfestivalen

VÄSTRA RYD:

TUNARP

Lenningss hus
Västra Ryd kyrka och kyrkby (skola, f d ålderdomshem)
Olstorp säteri och miljön omkring
Kvarnar
Olstorpsbäcken = Åfåran (omnämnd i Översiktsplanen för sitt bestånd av flodpärlmussla)
Laxtrappa
Västra Lägern med laxtrappa samt åfåra (naturreservat)
Skavarp's äng, Hemvidakulla
Östra Lägern med Sundsön (Robert Norrby)
Frikyrkorna
Broar
Gårdsbyar: Kullarp, Gallarp, Skavarp
Andrew Petersson-stenen vid Sjöarp
Stenmurar
Gärdesgårdar
Hundkojor
Utedass
Portlider Kullarp Gransjöhult
Verandor
Stationshus, järnvägen

Västra Ryds hembygdsförening

ÖSTERBYMO (Sund)

Österfors smedja
Österby gård
Hultgrensmuseet
Kommunhuset 60-tal
Ydreskolan 60-tal
”Runda huset”
Ydre wärdshus
Gamla gula skolan/Träsmak
Kyrksalen
Missionskyrkan
Baptistkyrkan
Folksalem /Kulturverksta'n
Stationshus, järnvägen
Jätten Bule-statyn
Verandor

ÖVRIGT, ”ydre-gemensamt”

Emigrationen
Ydremålet
Ydrefilm
Ydreanknytning i litteraturen
Musik, Musikanter
Konstnärer
Hantverkare
Sommaskep
Naturum Sommen

Traditioner
Folkdräkter: Svinhultsdräkten, Asby, mansdräkt, Ydreträskem
Biblioteket: Lokalhistoriska rummet + Hultgrensmuseet
Föreningsarkivet + kommunarkivet
Sommarodden
Marknaderna
Amerikaveckan
Sjöfart: ångbåtar mm Sommens, Lägeröarnas betydelse
Sjön Sommen

Framtiden: en ny ”Ydreboken? En ny Ydrefilm? Digitalisering: en hembygdsbok på nätet.